

Szabó Mária

Mágia az ókori orvoslásban

AZ ÓKORI GÖRÖGÖK A hippokratészi Corpus sok szempontból figyelmet keltő írása *A szent betegségről*, amelyet az ókori mágiával, ésszerűtlen gondolkodással foglalkozó szerzők sokat idéznek (Graf 2009: 31, 59, 162; Hornyánszky 2007: 119; Dodds 2002: 71, 292; Parker 2003: 207–208, 210). Ennek az az oka, hogy ebben az írásban egyértelműen fogalmazták meg a kathartészek, a mágusok, varázslók, az agürtészek (Kübelé adományokat gyűjtő papjai, kolduló papok) tevékenysége és a mágikus gyógyítás alapelemeit.

Galénosz a szerző nevének említése nélkül hivatkozik *A szent betegségről* című műre, Erotianosz jegyzékében pedig az eredeti hippokratészi írások között szerepel. Általában a Kr. e. V. század végére datálják. Szemléleti felfogása szoros kapcsolatban áll *A levegőről* című írással, amely felolvasásra szánt szofisztikus esszé, és amelyet ugyancsak a Kr. e. V. századra datálnak. *A levegőről* szerzője minden betegség okát a levegőben találja meg, *A szent betegségről* írója szerint az értelmes gondolkodást a levegő adja. Ily módon mindkét írásra hatott Anaximenész és apollóniai Diogenész bölcséleti tanítása.

Wellmann szerint a mű a szicíliai iskola ellen íródott, beleértve Dioklészt (karüosztoszi görög orvos, kb. a Kr. e. V. század), aki hitt a ráolvasásban (Jones 1952: 129–130). Willamowitz (i. m.) a két műben található egyezések alapján úgy véli, hogy írója azonos a *Levegőről*, *vizekről*, *helyekről* szerzőjével. Több egyezés mellett a két figyelemre méltó párhuzamos hely a következő: 3.: „a gyerekekre gyakran jön rá a görcs, légszomj, vagy amiről úgy gondolják, hogy az istenség okozza, s amit szent betegségnek tartanak”. 22.: A szkítáknál gyakran fellépő közönséges zavart valamilyen istenre vezetnek vissza, „a bajok az én véleményem szerint is isteni természetűek, de mind a többi más is az, az egyik a másiknál semmivel sem istenibb, sem emberibb, hanem mind egyformák és mind isteniek. Mindegyiküknek megvan a saját természete és természetes rend nélkül semmi sem keletkezik”. Ugyanezt állítja *A szent betegségről* szerzője, ő sem tagadja a betegségek isteni eredetét, de az epilepszia semmivel nem istenibb, mint a többi, hanem ennek is megvan a maga természete és oka (1). A ráolvasó papok, mágusok járatlansága folytán isteni eredetűnek tartják, így tisztító szertartásokkal és ráolvasásokkal orvosolják.

A betegségeket nagyon régtől fogva és minden népnél isteni eredetűnek tekintették, különösen a megszállottságot, az örület különféle fajtáit, ilyennek gondolták az epilepsziát

is (az *epilépszis* szó jelentése ’megragadás, istentől való birtokbavétel, megszállottság’, tehát már maga a név is sugallja az isteni eredetet.) Hiszen az istentől való megszállottság, a lélek felemelkedése (enthusiasmosz) nélkül az emberek nem lennének képesek sem jóslásra, sem irodalmi művek alkotására, ez az egyik alapvető különbség a mezopotámiai, etruszk és római, valamint a görög felfogás között, ugyanis a fentiek a jóslást tekhnének tekintik, ugyanis a fentiek a jóslást tekhnének tekintik, azaz megtanulható mesterségnek, amelyhez nem szükségeltetik isteni megszállottság. Platón szerint a legnagyobb javaink éppen az enthusiasmoszról eredő maniából származnak, amelynek négy fajtáját írja le a *Phaidroszban*. A *mania* szóból ered a *mantiké*, a jóslás tudománya is (44b–45a).

Az epilepsziások és az örültek nyilvánvaló jeleit mutatták ennek az isteni megszállottságnak, sokkal nyilvánvalóbban, mint az összes többi betegségénél. Aretaiosz négy okot ismertet, amiért az epilepsziát szent betegségnek tartják: 1. a betegség azokat látszik sújtani, akik valamiféle bűnt követtek el Szelénével szemben; 2. vagy a nagysága miatt, a szent ugyanis, annyi, mint nagy; 3. a nem emberi, hanem az isteni gyógyulás miatt; 4. vagy mert úgy látszik, hogy egy daimón költözik az emberbe (Dodds 2002: 291).

Már Hérodotosznál is találunk példát arra, hogy az örültséget természetes okokra vezeti vissza. Kleomenész örültségére többféle okot hoz fel (6.75, 6.84). Az athéniaiak szerint az volt az oka, hogy kifosztotta Démétér eleusziszi szentélyét, megvesztegette a Püthiát, hogy mondjon kedvezőtlen jóslatot Démaratoszról, a spártaiak szerint azért borult el az elméje, mert rákapott a vegyítetlen borra, az argosziak szerint pedig azért, mert a szentély oltára mellől hurcoltatta el és mészároltatta le őket, a szent ligetet pedig felgyújtatta. Hérodotosz a végzetnek tulajdonítja Kleomenész örültségét. Kambüszész örültségét viszont inkább a veleszületett epilepszia következményének gondolja, tehát természetes okot tételez fel (3.33). (Hérodotosz abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy az álmokat sem tartja isteni eredetűnek.)

A szent betegségről szerzője szerint a kolduló papok, a mágusok, a ráolvasó papok a tünetek alapján mondják meg, hogy melyik isten okozta a betegséget, tehát kit kell kiengesztelni a megfelelő szertartásokkal. Ha a beteg bakkecskét utánoz, fogát csikorgatja, a jobb oldalán rángógörccsöket kap, az istenek

anyja (Kübelé, Magna Mater) a hibás, ha hevesen, hangosan kiáltozik, akkor lóhoz hasonlítják, és Poszeidón az oka. Ha a beteg maga alá ürít, Enodia, ha sűrűbben és könnyebben potyogtat, mint a madarak, akkor Apollón Nomosz, ha habzik a szája, és a lábaival rugdos, akkor Árész okozza a betegséget. Ha valakit éjjel rémképek gyötörnek, rettenet és örület vesz körül, kiugrik az ágyából, és futkos, akkor Hekaté és a héroszok támadták meg (4). Az istenség mindig felismerhetővé teszi magát a szent állatával, ez határozza meg a gyógykezelést is, a már azonosított istenségnek megfelelő szertartás elvégzését.

Homérosznál az örületet Zeusz küldi Polüphemoszra, legalábbis társai úgy vélik, hogy megőrült, amikor üvöltve segítséget kér, és azt kiabálja, hogy Senkise bántott: „Zeusztól jó nyavalyád, kikerülni biz azt lehetetlen.” A dögvészért és annak elhárításáért mindig Apollón a felelős, ha dögvész tör ki, minden görög tudja, hogy Apollón haragja okozta, a kérdés csak az, hogy mivel bántották meg, és mivel lehet kiengesztelni (lásd Iliász vagy Szophoklész: Oidipusz király). Aphrodité a szentélyét kirabló szkítákat valami orvosolhatatlan női betegséggel sújtotta (Hérodotosz 1. 105). Pán a róla elnevezett pánikot kelti a nyájban, és feltehetően őt okolták a nyári hőségben bekövetkező ájulásért, amelynek napszúrás lehetett az oka.

A héroszok, egy valószínűleg Arisztophanésztól származó töredék (58. fr.) alapján, mindenféle betegségeket küldenek az útonállókra és a tolvajokra, ily módon „örzői az emberi nemnek”. „Mi vagyunk a betegség és a jó dolgok örzői, figyelünk az igazságtalanságra, a tolvajokra és útonállókra, és küldjük nekik a betegségeket – levertséget, köhögéseket, vízkórt, hurutot, rühösséget, köszvényt, az örültséget, sömöröket, daganatokat, maláriát, lázat. Ez az, amit adunk a tolvajoknak” (Austin 1973, idézi Parker 2003: 243).

Dionüszosz rendszeren örültséggel bünteti azokat, akik nem tisztelik, és nem vesznek részt a szertartásain (lásd Minüasz lányai, akik az isten figyelmeztetése ellenére sem vettek részt az ünnepén a többi nővel; Leukippé gyermekét, Hippaszost megöli, erre mindnyájan örületbe esnek, míg Hermész meg nem szánja és éjszakai madarakká nem változtatja őket). Héra szintén örületet küld ellenségeire, Athamaszt például örülettel sújtotta, amiért felesége, Inó felnevelte nővére, Szemelé fiát, Dionüszost. Athamasz a fiai életére tört. Még sorolhatnánk a példákat, de ennyi is elég arra vonatkozóan, hogy mely istenek okoznak betegségeket, illetve küldenek örületet az emberekre.

AZ ÓKORI KELET A görög vallás és isteneik világa nagyon sok mindent köszönhet az ókori keletnek, elsősorban Mezopotámiának. Érdemes megnézni, hogy milyen párhuzamoságok találhatók az ókori gyógyítás alapelveiben. Az ókori Mezopotámiában is a beteget megszálló démon felismerése és kiűzése alkotja a gyógyítás alapját. A fennmaradt források alapján tudjuk, hogy az orvosok valamiféle céhbe tömörül-

tek, és hivatalos esküt kellett tenniük, ennek szövege azonban nem maradt fenn. Ám már az Kr. e. I. évezred második felére az orvos, az asu elveszti jelentőségét a jósokhoz és a varázslás szakembereihez képest. Az orvosi ómengyűjteményekben még a betegség neve sem orvosi jellegű, hanem általában arra az istenségre utal, aki a betegséget okozta. Kezelések leírásával ritkán találkozunk, és ezek is mindig mágikus jellegűek.

A betegségek és a gyógyítás legfőbb istennője Gula (Ninkarrak), szent állata a kutya volt, akárcsak Aszklépiosz. Hammurapi törvénykönyvének végén a főbb istenek átkát kéri törvényeinek megszegőire, mindegyiktől a maga tevékenységének megfelelőit, Gula istennőhöz (Ninkarrak) pedig a következőképpen fordul:

282.§ (50) „Ninkarrak, Anum lánya s javam szószólója az Ékurban, rossz nyavalyát, súlyos fájdalmat, amely nem enyhül, s amelynek mibenlétét orvos nem ismeri föl, amely kötéssel nem gyógyítható, s mint halálos marás el nem távolítható, támasztván tagjaiban, élte fogytaig sirassa férfiúságát” (Harmatta 1964: 150).

Gula az orvosok oltalmazója, meggyógyítja az élőket, és föltámasztja a holtakat. Férje, Ninurta, a háború istene, de egyben megszabadítja az embereket a csapásoktól és a betegségekétől. Az orvosok oltalmazója Ereshkigal, az alvilág úrnőjének fia is, Ninazu („doktor úr”) és unokája, Ningizzida, akinek a botra tekeredő kígyó a jelképe (Klíma 1983: 255; furcsa módon Klíma nem említi, hogy a botra tekeredő kígyó ismertetőjelét a görögök innen vették volna át, és tették meg Aszklépiosz jelképévé).

A betegségeknek és a gyógyításnak ezeken a főbb istenein kívül nagyszámú gonosz démon, istenség képes betegségeket okozni, például Lamastum istennő a szülő nők és az újszülöttek életét veszélyeztette, Pazúzu betegségeket és rossz termést hozott. A ráolvasásokban mindenféle túlvilági démonok (utukkuk, galluk), éjszakai démonok (Lilú, Lilítu), betegség-démonok (aszakkuk, Namtar isten halálkövetei) szerepelnek.

A JÓSLÁS ÉS MEGTISZTÍTÁS A démonűző, ráolvasó papok fontos feladata volt a beteg állapotára, illetve a betegség kimenetelére vonatkozó jóslás. Víz és olaj segítségével állapították meg, hogy vajon a beteg meggyógyul-e, vagy meghal. „Ha a vízen az olajból gyűrű keletkezik, mely kelet felé húzódik, majd megállapodik, a beteg meggyógyul. Ha az olajból két gyűrű alakul ki, egy nagy és egy kicsi, a férfi felesége fiút szül, vagy a beteg meggyógyul. Ha az olaj a vízen szétfolyik, és a víz zavarossá válik, a beteg meghal” (Klíma i. m. 180).

Fennmaradt az orvosi kórismék és a kórjóslatok kézikönyve, amely több kiadást ért meg a Kr. e. VIII. és V. század között. A 40 táblából álló gyűjtemény eredete a kassú korig vagy még régebbre nyúlik vissza. Az első két tábla mágikus jellegű, kezdő sora alapján idézik: „Amikor a démonűző a beteg háza

felé lépked”, amely arra utal, hogy már az úton látott dolgok előjelek a beteg sorsára vonatkozóan. Például „a ház ajtaja, ahol a beteg fekszik, megcsikordul, a beteg meghal. Ha a démonűző fekete kutyával vagy fekete szopós malaccal találkozik, a beteg meghal. Ha kígyó esik a beteg ágyára, a beteg meggyógyul. Ha skorpió van a beteg arcával szemközti falon, a betegsége elhagyja” (Klíma i. m. 257).

A mezopotámiai démonűző, ráolvasó papok igen hasonlítanak a görög iatromantészekhez. A görögök úgy gondolták, hogy isteni megszállottság nélkül senki nem képes jóslni, ezt nevezi Platon prófétikus örületnek (Phaidrosz 44d). A *Timaios*ban pedig a következőket írja: „Hiszen senki józan esze birtokában istentől lelkesített, igazi jóslásra nem képes, hanem vagy álmában, mikor le van bilincselve a gondolkodás ereje, vagy pedig betegség vagy megszállottság útján térve le a józan ész útjáról” (71e).

Tehát a görögöknél is szerves részét alkotta a jóslás a gyógyításnak és a mágiának egyaránt. Azt pedig, hogy a jóslást a gyógyítás részeként nemcsak a korai, részben mitikus iatromantészek gyakorolták, igazolja az, hogy a hippokratészi iskolában fontosabbnak tartották a kórisménél a kórjóslást, szemben a knidosziakkal. A *Prognózisok könyvének* elején a következőket találjuk: 1. „Remek dolognak tartom, hogy az orvos törődjön az előrejelzéssel, mert amennyiben felismeri és előre megmondja betegei mellett állva a jelen, a megelőző és a bekövetkező állapotot, kitölti azokat a hiányokat, amelyek a betegek beszámolóiban vannak, jobban elhiszik róla, hogy felismeri a betegek helyzetét, s így a betegek rá merik bízni magukat az orvosra” (ford. Németh Béla). Ugye azonnal eszünkbe jut Kalkhász, a görögök legjobb szavú jósa „aki tudta, mi van, mi jön el, mi esett meg a múltban” (Hómérosz: Iliász I. 70).

Mivel a korai iatromantészek, kathartészek rendelkeznek bizonyos sámánisztikus vonásokkal, röviden erről is érdemes szólni. A sámánok legfőbb ténykedése ugyancsak a mágikus gyógyítás a világ minden táján. Közép- és Észak-Ázsiában, az eszkimóknál, Észak- és Dél-Amerikában, Indonéziában, Melanéziában, a maoriknál a sámánok fő feladata ez a mágikus gyógyítás, persze sokszor fontos szerepük volt más vallási szertartásokban is, például a vadászathoz kapcsolódóakban. A sámánok jellemzői között szerepel, hogy képesek valamilyen állattá változni, értik az állatok nyelvét (lásd Melampusz), képesek két helyen egyszerre jelen lenni, nyílve szón utaznak (Abarisz) stb.

Ahol a sámánizmus megtalálható, mindenütt a betegség okai között tartják számon a lélekvesztést, vagy úgy gondolják, hogy a beteg testébe valamilyen mágikus tárgy került, démonok szállták meg, vagy esetleg összekapcsolódik a lélek ellopása a démonok általi megszállottsággal (Eliade 2002: 201, 323, 334, 350). Ezért ezekben a kultúrákban is a sámán legfőbb feladata, akárcsak Mezopotámiában a ráolvasó, démonűző papoknak vagy *A szent betegségről* kathartészeinek,

mágusainak, a beteget megszálló isteni lény felismerése, a beteg testének elhagyására kényszerítése, illetve a tisztító szertartások elvégzése. A mágikus gyógyításban Görögországban és mindenütt alapelv, hogy csak az tudja meggyógyítani a betegséget, aki okozta, ezért olyan fontos a beteget megszálló isteni lény azonosítása (Dodds 2002: 312).

Rátérve a tisztító papokra és a tisztítás megszámlálhatatlan eljárására: *A szent betegségről* írója a tisztító papokat, mágusokat, ráolvasó és kolduló papokat működésük közben ábrázolja. A tisztító papok, mágusok, ráolvasó papok, a korübantészek (agürtai), szemfényvesztők csak színlelik az istenfélelmet és azt, hogy felsőbbrendű tudásuk van. Tisztításokat alkalmaznak, ráolvasásokat, eltiltanak a fürdőzéstől és számos olyan ételtől, amelynek szerintük az egészségre káros hatása van. A beteg ne hordjon fekete ruhát (mert az a halál színe), ne feküdjön kecskebőrre, ne viselje ruhaként, ne tegye keresztbe a lábát, ne kulcsolja össze a kezét (ezek ugyanis mágikus megkötöttséget hoznak létre) (*A szent betegségről*, 2).

A beteget vérrel tisztítják meg, mintha be lenne mocskolva, mintha vérbűnt követett volna el. A tisztítószerekből néhányat a földbe rejtenek, másokat a tengerbe vetnek, megint másokat a hegyekbe visznek, hogy senki ne érinthesse őket vagy ne léphessen rájuk (uo. 4).

A görögök első gyógyító-jós papja, iatromantésze Melampusz (Hérodotosz 2. 49, 9. 34; Pauszanasz 2. 18. 4; Apollodórosz 2. 22) volt, aki Proitosz lányait tisztította meg, és gyógyította ki az örültségből. (A növénytanban róla nevezték el a *melampodiumot*, amelyet ő alkalmazott először gyógyításra.) Melampusz Proitosz lányait hunyorral tisztította meg, Theophrasztosz említi, hogy a helleboruszt, a hunyort használják házak és nyájak megtisztítására, miközben egyfajta varázsdalt énekelnek. Melampusz sámánokra emlékeztető tulajdonsága az, hogy értette az állatok nyelvét, ugyanis két általa fölnevelt kígyó álmában tisztára nyalta a fülét, ettől kezdve jóslott, majd egyszer az Alpheiosz partján találkozott Apollónnal, és kiváló jós lett belőle (Apoll. 1.9. 11–12). Proitosz lányait és az általuk megfertőzött többi őrjöngő argoszi aszszonyt gyógyírékkel és megtisztítással gyógyította, továbbá harci tánccal és eszeveszett üvöltéssel (Apoll. 2.2. 14).

Hérodotosz szerint (2. 48–49) Melampusz honosította meg Hellaszban Dionüszosz kultuszát. Sztrabón (8. 3. 19) szerint az Anigrosz folyó vizét is felhasználta a Proteiszek megtisztításánál. Leírja, hogy az innen vett fürdőviz gyógyítja a fehér bőrkiütéseket, a bélpoklosságot és a sömört. Az Alpheiosz folyóról is úgy tartják, hogy a fehér bőrkiütések gyógyításáról kapta a nevét (*alphosz*: fehér bőrkiütés, főleg az arcon).

Polüidosz, Melampusz dédunokája volt, szintén kiváló jós és gyógyító, életre keltette Minosz fiát, Glaukoszt (Apoll. 3.1).

Kalkhászt mint gyógyító-jóst az Iliász első énekében munka közben látjuk. Azonosítja Apollón haragjával a dögvész okát

(amiért nem adták vissza Khrüszéiszt), majd elmondja, hogy hogyan lehet Apollón haragját és ezzel együtt a dögvészt elhárítani, milyen áldozatokat kell az istennek bemutatni.

Az archaikus korban a betegséget úgy fogták fel, mint amelyet vízzel le lehet mosni vagy más módon megtisztítani a beteget (Parker 2003: 226). Ez különösen a bőrbetegségek esetében volt kézenfekvő (lásd alább). A vízzel vagy a tengerben történő szertartásos (rituális) megtisztítás általános és a legkönnyebb módja a tisztulásnak. Az eleusiszi misztériumok első napjának „Tengerre, beavatottak!” volt a megnevezése, amikor is előírásos, megtisztító fürdőt vettek a tengerben. A fertőzőség, a miazma mindig szertartászerű; a szót először Galénosz használja orvosi értelemben.

A szertartásos mosakodás kötelező volt az isteneknek szánt áldozat bemutatása vagy jóslatkérés és -adás előtt is. Az Iliász I. énekében az Apollónnak bemutatandó áldozat előtt:

S Átreidész most *megtisztulni* hívatta a népet.
Megmosakodtak mind, *szennyük a tengerbe vetették*
(I. 314–315).

Pauszaniász 5.5.11: „Szamikron területén, a folyótól nem messze van egy barlang, amelyet az Anigrosz nimfáiról neveztek el. Ha valakit alphosz vagy leuké kínoz [alphosz: fehér folt a bőrön, sömör, leuké: fehér bőrkiütés, lepra], és bemegy a barlangba, először fogadalmat kell tegyen valamilyen áldozat bemutatására, fohászzkodnia kell a nimfákhoz, s azután megdörzsöli a testén a beteg felületet. Ha ezután átúszik a folyón, *minden betegségét a vízben hagyja*, és egészséges, sima bőrrel jön ki belőle.”

A Lüthika szerzője azt ajánlja, hogy ha az anyajuhok teje elapad, akkor „*kékellő forrás mélyébe fürösszék meg*” őket, mindet meg kell tisztítani, és meghinteni a tejkő sós vízbe kevert porával (208–218).

A szertartásos tisztítás részét alkotta a gyógyító Apollón és Aszklépiosz dicsőítésének is, ezért kultuszhelyei szent források közelében vagy mellettük voltak. A betegek szent helyre vitele előtt kötelező volt a fürdés Aszklépiosz és Amphiaroosz szentélyeiben (lásd Arisztophanész: Plutosz).

A *szent betegségről* szerzője éppen azt kifogásolja, hogy a mágusok, tisztító papok semmiféle orvosságot nem etetnek vagy itatnak a betegekkel, és fürdőbe sem merítik őket (2). Nem tartja az istenekhez méltónak, hogy az emberek testét beszennyezzék, hiszen az isten a legtisztább, inkább az isten az, aki megtisztítja az embert, mint ahogy a legnagyobb bűnöket is csak az istenek képesek lemosni, illetve a bűnösöket megtisztítani. Ennek igazolása, hogy az ember lemosva magáról a fertőzést, és körbe hintve magát, csak tisztán léphet a szentélyekbe és azok körzetébe (4).

A megtisztításnak a hippokratészi Corpusban központi jelentősége van, ennek természetes folyamatai a kiválasztás, a

havi vérzés stb. A betegségszortosítás hippokratészi elméletének alapja a testben lévő nedvek (phlegma, vér, fekete és sárga epe) egyensúlya. Ha valamelyik nedv túlsúlyba kerül, akkor a fölöslegtől béltisztítással, vércsapolással stb. meg kell tisztítani a testet. A *kathairó* ige mind vallási, mind orvosi értelemben használatos. Maga Hippokratész a kószakiat víz-hajtó gyógyszerekkel tisztította meg.

A különféle tisztító szertartások célját Platón fogalmazza meg (Kratülosz 405b): „*megtisztítás és a tisztítószerek mind az orvoslásban, mind pedig a jóslásban, mind az orvosszerekkel, mind a füstölőszerekkel, épp úgy mint a megfürdetés és vízzel való behintés is mind egyetlen egy célt szolgál, ti. hogy a testet és a lelket tisztává tegye*”. Ugyanerre a célra törekedtek a püthagoreusok is, Orpheusz követőinél és a püthagoreusoknál is a lélek megtisztításának legfontosabb eszköze a *zene*. A kréai Thalétasz Spártában meghonosította a vallásos éneket, Apollónhoz szóló paianokat és táncot, ezzel tisztította meg a várost egy pestisjárvány idején.

A beszennyeződés lehet természetes folyamat következménye, például a szülés, a háborúban a vérontás, a halál, amikor a fertőzöttöket meghatározott időre el kell különíteni, és a megfelelő tisztító szertartásokat kell elvégezni.

A Phigalia közelében folyó Lümax a hagyomány szerint Rhea megtisztulásáról kapta a nevét. Miután Rhea megszülte Zeuszt, a nimfák a *szülési fájdalmak* után megtisztították, és a szennyet, amelyet a régiek a *lümata* szóval jelöltek, ebbe a folyóba dobták (Pauszaniász 8. 41. 2). Ugyanezt a szót használja Homérosz is az Iliász I. 315-ben.

Odüsszeusz a kérők megölése után a következőképpen tisztítja meg a házat:

Hozz be, anyó, baj-elűző *kénkövet és tüzet* is hozz,
Hadd *füstölhessem* ki a termet...
S a kedves dajka nem volt szófogatlan,
Hozta a *kénkövet* és paraszat: s leleményes Odüsszeusz
Kénnel megfüstölte a termet, a házat, az udvart.

Kén használata betegség esetén is szokásos volt tisztítószerként, nemcsak a görögöknél, hanem a rómaiaknál is. Tibullus 1.5.9–16:

Én – amikor *ártó kór* lankasztott, s ágyba hevertél, –
Tisztító kénnel háromszor körbe kerültem,
Míg a banyád hozzá bűvös ígét duruzsolt.
Én örököttem azon: gonosz álom kárt ne tegyen, *szent Lisztet háromszor* hintve, hogy üzze tova.
Hallgatag éjbe *kilenc fogadalmat szűz Hekaténak*
Tettem...

Propertius kedvese, miután szeretője idegen lányokat fogadott, szintén vízzel és kénnel tisztította meg a szobát (4. 8. 83–86):

Majd mindent, amihez csak nyúlt a két idegen lány,
 Megfüstölt, lelocsolt sorra szobát, küszöböt,
 Új terítőt hozatott az egész széles nyoszolyára,
 S háromszor lángolt kénköve bús fejemen.

A füstölést előszeretettel alkalmazták nőgyógyászati betegségeknel. A Corpus nőgyógyászati írásait knidoszi eredetűnek szokták tartani, részletes utasításokat tartalmaznak, hogy miként kell a füstölésre alkalmas szereket előállítani és a műveletet végrehajtani. „Gyűjtsd meg a lámpa belét, oltsd ki a beteg orra alatt, hogy annak füstje derekasan belé hatoljon” (Női betegségekről 2. 96) (Hornyánszky 2007: 65).

Fentebb már láttunk példát a város megtisztítására zenével és táncsal Spártában, a szintén krétoi Epimenidész pedig az athéniakat tisztította meg a vérbüntől. Epimenidész, aki jó, pap, költő volt, 40 évig aludt Zeusz krétoi Ida-hegyi barlangjában (Pausz. 1.14.4), megtisztította Athént a külön vérbüntől különféle megtisztító szertartásokkal, áldozatokkal, szentélyek építésével (Plutarkhosz: Szolón 12).

Mindenképpen meg kell még itt említenünk Empedoklész nevét, aki szintén iatromantész, filozófus, költő, csodatévő volt, ugyancsak rendelkezett bizonyos mágusokhoz és sámánokhoz közelálló tulajdonságokkal. Miközben Szicília városait járja, férfiak és nők ezrei kísérik, akik jóslatokat lesnek ajkáról vagy „gyógyító szót a sokfajta betegségben”. Képes szélcsendet teremteni, a halottnak vélt lányt feléleszti. Megtanítja tanítványának, Pauszaniásznak, hogy milyen orvosságok szabadítanak meg az öregségtől és a betegségtől, hogyan kell a szelet megszüntetni, esőt vagy szárazságot varázsolni, a holtakat a Hádészből visszahívni (111. fr.). *Katharmoi* (Tisztulások) című verses filozófiai tankölteményében a lélek testtel való beszennyeződésének, a lélekvándorlás folyamatának az okát a véres áldozatok bemutatásában, a gyilkosságokban látja. Ahhoz, hogy a lélek kikerüljön a lélekvándorlás körforgásából, tisztulások hosszú során kell átmennie, többek között mind a négy elem (víz, tűz, föld, levegő).

A korübaszoknak, Kübelé papjainak volt a Kr. e. V. században egy sajátos szertartása az örültség gyógyítására. Kübelének is volt gyógyító szerepe, ez magába foglalta a mánia gyógyítását is. Dionüszoszt Rhea-Kübelé tisztította meg, és gyógyította ki örültségéből (Apoll. 3.5.1). A korübantikus és a dionüszoszi rítusok egyaránt megtisztulást ígérnek a tivornyázó táncsal és a zenével, hasonlóan Melampusz módszeréhez (Dodds 2003: 83). Platón és Arisztotelész a dionüszoszi előírásokat fontosnak tartotta az általuk okozott érzelmi megrendülés miatt a közösség lelki és szellemi tisztasága szempontjából (Dodds 2003: 86).

MISZTÉRIUMVALLÁSOK, BEAVATOTTAK A gyógyításhoz és a mágiához több szempontból kapcsolódnak a misztériumvallások, a fő különbséget abban látják, hogy míg a misztériumvallások közösségi élményt nyújtanak, a mágus tevékenysége magányos. Csak a gyógyításban őrzi meg a mágia közösségi természetét. Az eleusiszi misztériumok szorosan kapcsoló-

nak Dionüszosz és Aszklépiosz tiszteletéhez. A tisztító szertartásoknak fontos szerepe volt az eleusiszi misztériumokban, csakúgy, mint a kathartészek, mágusok eljárásaiban. A mágusok tudománya is titkos volt, akárcsak a misztériumok, a beavatott, műstész maga a mágus is. A *Müstész*, a *müstérion*, a *teleté* közös szavai a misztériumvallásoknak és a mágusoknak. De nem csak nekik. Ugyanezt megtaláljuk a hippokratészi Corpus írásaiban is. Az egyik legfontosabb példa a *Törvény* utolsó mondata: 5. „A szent dolgok viszont csak a beavatottak előtt tárulnak fel. Ezeket a kívülállók nem sajátíthatják el addig, amíg bebocsátást nem nyernek a tudomány rejtelmeibe” (ta de hiera eonta prégmata hieroiszin anthrópoiszi deiknütai, bebéloiszi de u themisz, prin é telesztószin orgioiszin episztémész).

Gondoljunk a titoktartásra, amelyet az eskü és a Corpus más erkölcsstani jellegű írásai *Az előírások* vagy *Az illendőségről* megszabnak. A tudomány titkait be nem avatottakkal nem szabad közölni. Ez egyébként a püthagoreusokra is vonatkozott. A titkok megőrzését szolgálta a misztériumvallások előírásainak homályos nyelvezete, és ez a szándékos homályosság található meg Hérakleitosz töredékeiben és a Corpus számos írásában.

Nagyon sok példát lehetne még felsorolni a szertartásos megtisztításra vonatkozóan, még egyet érdemes itt megemlíteni: nemcsak a bűnöket, a betegségeket, a közösséget ért csapásokat lehetett a tisztító rítusokkal elhárítani, hanem mindenféle rossz dolgot, baljóslatú szavakat vagy betegséget előrejelző álmokat, illetőleg azok következményeit is.

Áttérve a mágusok tevékenységére, *A szent betegségről* szerzője szerint a következőket állítják magukról: ezek az emberek azt hangoztatják, hogy értenek a Hold lecsalogatásához, a Nap eltüntetéséhez, vihar, napsütés, eső vagy szárazság támasztásához, hajózhatatlanná tudják tenni a tengert, meddővé a földet, azaz ember létükre képesek az emberfeletti hatalmakat legyőzni és rabszolgasorba taszítani.

Platón az *Államban* (364b) és a *Törvényekben* (428d, 932e) hasonlóképpen ír a kolduló papokról (agürtai), mágusokról, varázslókról, jósokról, azaz elhitetik az emberekkel, fel tudják idézni a holtak lelkeit, az isteneket áldozatokkal, könyörgésekkel és varázsigékkel ki tudják engesztelni, az istenektől áldozattal és ráolvasással megszerezhető varázserő fölött rendelkeznek, és rá tudják ezekkel venni őket, hogy nekik szolgáljanak. Vannak, akik ételekkel, italokkal, kenőcsökkel okoznak kárt másoknak, természetes úton, mások pedig varázslattal, varázselekkel és mágikus megkötésekkel.

A fentiek mintegy toposzokká váltak a mágusokra és a mágiára vonatkozó irodalmi művekben. Lukianosz *A hazugság szerelmese avagy a hitetlen* című művében egy líbiai és egy babiloni mágus ténykedéseiről van szó, például, hogy hogyan lehet ráolvasással, varázsigével váltólázat, kígyóharpást gyógyítani, lágycdaganatot lelohasztani, hogyan láttak egy hüperboreust vízen járni, repülni, szellemeket idézni,

oszló hullákat föltámasztani, felhozni Hekatét az alvilágból, levarázsolni a holdat, démonokat űzni megszállottakból stb. A *Menipposz avagy a leszállás az alvilágba* hasonló, a *Tragopodagra* pedig azért figyelemre méltó, mert Lukianosz egy csomó materia medicinát sorol fel, növényi és állati eredetűeket, amelyeket a köszvény gyógyítására a szemfényvesztők alkalmaztak.

Tibullus költeményeiben szinte ugyanezeket olvashatjuk, bár itt javasasszonyról van szó: a csillagokat dallal lehozza az égről, megfordítja a folyamokat, felhozza az árnyakat az alvilágból, elhajtja a felhőket, havazást kelt nyáron, megszelídíti Hekaté kutyáját stb.

Az epodé, amely mágikus ráolvasást jelent, Homérosznál is megtalálható (Od. XIX. 450), Odüsszeusz nagybátyja epaoidé segítségével állítja el a vadkan okozta seb vérzését. Platón is a gyógyítással kapcsolatos értelemben használja: amíg az emberek nem hagyják abba az erkölcstelen életmódot, nem segít rajtuk sem gyógyszer (pharmakon), sem égetés (kauszisz), sem vágás (tomé), sem ráolvasás (epodé), sem amulettek (Állam 426b).

ÖSSZEFOGLALÁS A *mágus* és a *mágia* terminusok a Kr. e. VI. században jelennek meg Görögországban, a perzsa mágusokról először Hérodotosz számol be (I. 107, 120, 140; III. 65, 67, 79; VII. 19, 37, 43, 191). Hérodotosznál a mágusok tevékenysége elsősorban álomfejtésre, jóslásra, áldozatbemutatásra szorítkozik, egy esetben (VII. 191) halotti áldozatot mutatnak be, és varázslattal kísérik meg a vihart lecsillapítani. Cicero *A jóslásról* című művében a mágusokat Perzsia legbölcsebb és legtanultabb embereinek nevezi (I. 23. 46), azt mondja, hogy senki nem lehet a perzsák királya, amíg el nem sajátította a mágusok szertartását és tudományát (I. 41. 90–91). Tehát a *mágus* elnevezés itt még semmiképpen sem lekicsinylő, jóllehet a XII. táblás törvények (Borszák 1963: 127) rendelkeznek bizonyos mágikus tevékenységek, ráolvasás felől. Az ártó igék éneklését (malum carmen incantare) halálbüntetéssel sújtották (VIII. 1), vagy azt, aki más természet elvarázsolta, vagy a saját földjére csalogatta (VIII. 8). A *Digestá*ban több törvényt találunk a mágiára vonatkozóan, ez pedig azt jelzi, hogy a mágia és a mágusok megítélése egyre negatívabbá vált.

A görögök nem hoztak törvényeket a mágiára vonatkozóan, de a Hammurapi törvényei között találunk varázslásra vonatkozót (2.§) (Harmatta 1967: 50).

Plinius szerint (Nat. Hist. 31.1–13) a mágia a gyógyászat, a vallás és a csillagjóslás együtteséből jött létre (erre látunk példát a tibeti gyógyításban is). A hippokratészi Corpus *A levegőről, a vizekről és a helyekről* című írásának a szerzője azt állítja, hogy a csillagászat nagyon is nagymértékben járult hozzá az orvostudományhoz (2).

Plinius kétféle gyógyító gyakorlatot különít el: 1. egy jó és hasznos módszert, amelyet gyógyításnak (medicina) nevez,

2. és egy rosszat és önhittet, amely az isteniben és felsőbbrendűben gyökerezőnek tartja magát. Ugyanezt a vádat hozza fel *A szent betegségről* írója a mágusok ellen.

Frazer a homeopatikus mágia pozitív alkalmazásának tartja a gyógyítást. Mivel a mágiának sok közösségi feladata volt, megítélése nem lehetett negatív. A mágia közösségi feladata az élelem, a sikeres vadászat biztosítása, a betegségek, a járványok gyógyítása, illetve elhárítása, a jövő megjósolása, az időjárás szabályozása (1993: 65).

A mágia eleinte minden bizonnyal pozitív tevékenysége töltött be, és ezt mindvégig megőrizte a gyógyításban, legalábbis Plinius szerint. Sőt Plinius felosztása a középkorban kibővül, a mágia természetből származó lesz, a tudományok tudománya, amelybe az orvostudomány is benne foglaltatik, és amelyet elkülönítenek az ártó mágia különféle fajtáitól (Magyar 2005: 7–8).

A hippokratészi Corpus számos írása mentes a mágiától és a babonától. *A szent betegségről* szerzője szigorúan el is határolja magát ezektől, mindez a korabeli orvostudomány és az ésszerű gondolkodás magas színvonalát mutatja. Ám a népi gyógyászatban mindig is a mágia volt az uralkodó, és a mai napig a világ minden táján találkozunk vele. Ami pedig a mágia egyéb formáit illeti, elsősorban a rontó és a szerelmi mágiára gondolok, rohamosan terjedt az ókorban, és elsősorban a társadalmi változások, válságok, a létbizonytalanság terjesztették megállíthatatlanul az ókori világban.

IRODALOM

- Apollódoros 1977. *Mitológia.*, Európa Kiadó, Budapest.
- Austin, C. 1973. *Comitorum Graecorum Fragmenta in Papyris Reperta.* Berlin.
- Borszák István szerk. 1963. *Római történeti chrestomathia.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cicero: 2005. *A jóslásról.* Belvedere, Szeged.
- Cicero 2008. *Törvények.* Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Gondolat Kiadó, Budapest.
- Dodds, E. R. 2002. *A görögség és az irracionális.* Gond-Palatinus, Budapest.
- Eliade, M. 2002. *A sámánizmus.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Frazer, James G. 1993. *Aranyág.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Graf, Fritz 2009. *A mágia a görög-római világban.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Harmatta János szerk. 1964. *Ókori keleti történeti chrestomathia.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hérodotosz 1989. *A görög-perzsa háború.* Európa Kiadó, Budapest.
- Hippokratész 1952. *A szent betegségről.* Hippiocrates vol. II. The Loeb Classical Library, W. H. S. Jones, Harvard University Press.
- Homérosz 1971. *Odüsszeia.* Magyar Helikon, Budapest.
- Homérosz 1972. *Iliász.* Magyar Helikon, Budapest.
- Hornyánszky Gyula 2007. *A görög felvilágosodás tudomány. Hippokratész.* Liget Könyvek, Budapest.

Kádár Zoltán szerk. 1991. *Válogatások a Hhipokratészi Gyűjteményből*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Klíma, Josef 1983. *Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Lukianosz 1974. *Összes művei I–II*. Magyar Helikon, Budapest.

Magyar László András 2005. *Magia Naturalis*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Orpheusz: *Lüthika*. Egyetemes Filológiai Közölny 5, 1881.

Parker, Robert 2003. *Miasma, Pollution and Purification in early Greek Religion*. Clarendon Press, Oxford.

Pauszaniász 2000. *Görögország útleírása I–II*. Pallas Stúdió-Attractor Kft. Budapest.

Platón 1984. *Összes művei I–III*. Európa Kiadó, Budapest.

Plutarkhosz 1978. *Párhuzamos életrajzok I*. Magyar Helikon, Budapest.

Sztrabón 1977. *Geographika*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Tibullus és Propertius összes költeményei. Magyar Helikon, Budapest.

JEGYZETSZÓTÁR

DÉMON (daimón): a görögben nagyon sok jelentése van, Homérosznál a theosznak, azaz istennek felel meg, Hésziodosznál a holtak lelkei, akik őrzik a földön élőket. Sokszor elvont fogalom, például a boldogság görögül *eudaimónia*, azaz akinek jó daimónja van. Egyesek szerint a *daió* igével áll rokonságban, amely azt jelenti, hogy 'sorsot osztani'. Később, a görög filozófusok tanításai nyomán valamiféle köztes lényeket jelentettek az istenek és az emberek között, akik mind az isteni, mind az emberi természetben részesednek. Majd alsóbbrendű isteni lényeket jelentett, az istenek kísérei vagy éppen elvont fogalmakat, amelyeket megszemélyesítettek, és isteni tiszteltben részesítettek. A zsidó-keresztény hagyományban válnak ördögökké.

DIAGNÓZIS (diagnószisz): 'megkülönböztetés, döntés, megítélés, megállapítás, körmegállapítás'. Ahogy a prognózis az előre tudást, a diagnózis valaminek a teljesen tudását és ezáltal a döntés képességét jelenti. A *diagignószkó* ige azt jelenti, hogy 'megkülönböztet, világosan felismer, dönt, határoz', míg a *progignószkó* 'korábban vagy előre megismer, előre lát, előre tud' jelentésű.

DIONÜSZOSZ: eredetileg trákiai istenség, a görögök igen korán átvették tőlük; a szőlő és a bor istene, ő is a meghaló és feltámadó vegetációistenek sorába tartozik, ezért is függ össze kultusza az eleusziszi misztériumokkal. Különösen sokszor küld örültséget azokra, akik nem tisztelik vagy megsértik.

EPILEPSZIA: az epilepszia neve az *epilépszisz* 'megragadás', az *epiléptosz* 'vmivel megszállt, megragadott' szavakkal van etimológiai összefüggésben. Tudjuk, hogy az ókorban minden nép az isteneknek tulajdonította a betegségeket. Különösen az epilepszia esetében volt szembetűnő ez az elképzelés, szó szerint azt jelentette: 'akit megszállt vagy megragadott az isten'. Ezért is nevezték az epilepsziát szent betegségnek.

ERESKIGAL: az alvilág királynője, testvére Istár, a szerelem és a háború istennője, férje Nergál, az alvilág ura.

GULA ISTENNŐ: A Nagy Orvos Úrnő, szent állata a kutya, a halál és a gyógyulás istennője, ám nem védelmező istennő. Azonos Ninkarrakkal, aki Anum lánya, és Ninurta, a termékenység, majd a háború istenének felesége, a gyógyászat istennője.

HIGIÉNIA: a *hügieia* 'jó egészség, gyógyulás' jelentésű, a *hügiainó* ige azt jelenti, hogy 'jó egészségben van, jól érzi magát'. *Hügieia* volt a neve Aszklépiosz egyik lányának, a másik pedig *Panakeia* ('mindent gyógyító orvosság') volt.

HOMEOPÁTIA: a görög *homoiosz* szó 'azonos' jelentésű, míg a *pathosz* 'szenvedés, szenvedély'. A *homoiopathia* 'együttérzés, azonos érzés' jelentéssel rendelkezik (lásd *homeopathikus mágia*).

IATROMANTÉSZ: gyógyító jós, pap; *iatrosz* volt az orvos (vö. *iatrogén*) neve, és *mantész* a jóskok egyik elnevezése. Mivel az ókorban a vallás, a mágia, a gyógyítás és a jóslás elválaszthatatlanul összefonódott, ezért a gyógyító jóspapok tevékenységén nem csodálkozhatunk. Ne felejtjük el, hogy Aszklépiosz leghíresebb epidauroszi szentélyében álomjósolat formájában kaptak utasítást a betegek a gyógyulásukra nézve, hogy csak a legismertebbet említsem. Az orvoslás és a jóslás szoros összefonódásáról tanúskodik, hogy a hippokratészi orvosi iskolában nagyobb szerepet kapott a prognózis (előretudás), mint a diagnózis, hiszen a betegek szerették volna tudni és el is várták az orvostól, hogy jövődöbéli állapotukról tájékoztatást kapjanak.

JÓSKOK: az ókori világban mindenütt elterjedtek voltak a jóslás különféle formái, amelyek során az emberek a jóspapok közvetítésével vártak választ a jövőjükre nézve. De nemcsak az egyes emberek, hanem városok, államok is kikérték a híres jósdák tanácsát az államot érintő kérdésekben. A jóslásnak a legkülönfélébb formáit ismerjük az ókorból, jósoltak előjelekből, állatok belső részeiből, madarak röptéből vagy hangjából, mennydörgésből, villámlásból, a testrészek formájából, nagyságából, arcból (fiziognómia), sorstáblákból, kockavetéssel, a szent tölgyek lombjának susogásából, olajból, füstölőszerkekből, álmokból, csontokból stb. A görögöknél a jósláshoz minden esetben isteni ihlet, isteni megszállottság kellett, ezzel szemben Mezopotámiában, az etruszkoknál és a rómaiaknál megtanulható mesterség volt. Mivel a jóslásnak számos formája létezett, ezért a különböző jóspapokat is más-más néven nevezték.

KATARZIS (katharsisz): a szó 'megtisztulás' jelentésű, és az ókorban mindig rituális értelemben használták. Az ember tiszta lélekkel járulhat az isten színe elé, a belső tisztaság megnyilvánulása a külső tisztaság volt. De nemcsak áldozatbemutatás vagy az istenhez való fohászzkodás, jóslat-kérés, beavatási szertartások előtt végeztek rituális megtisz-

tulást. A királyok rituálisan megtisztíthatták a gyilkosokat, a kathartészek, tisztító papok szertartásai a betegségek gyógyításában játszottak szerepet. Nemcsak egyes embereket, hanem szent helyeket, kisebb-nagyobb közösségeket, sőt egész városokat is megtisztíthattak rituálisan.

KATHARTÉSZ: azokat a tisztítópapokat nevezték kathartészeknek, akik az emberek testét-lelkét különféle rituális módokon megtisztították. A tisztítószerek között alkalmazták leggyakrabban a vizet (tenger vagy szent folyók, források vizét, nem véletlen, hogy minden Aszklépiosz-szentély források mellé épült), füstölést kénnel vagy egyéb füstölőszerrel, korommal, vérrel, áldozatbemutatókkal, imádságokkal, ráolvasásokkal, zenével és még sokféle módon történhetett a test és a lélek megtisztítása.

KAUSZISZ: 'égetés' jelentésű, a *kaio* ('meggyújt, eléget') és a *kaumatidzo* ('megéget, elég, magas láza van') igékkel áll etimológiai összefüggésben, valamint a *kauma* szóval, amely 'hőség, a nap tüze, láz' jelentésű. Ugyanebben a szócsoportban található a *kauszosz* szó, jelentése: 'váltóláz'.

KORÜBASZOK (korübantesz): a frígiai Kübelé (Magna Mater) papjai, akik táncsal, szilaj lármával és muzsikával ünnepelelték az istennőt. Rómában zenével, táncsal felvonulva az utcákon kéregettek az istennő templomának. Ezért nevezi őket Platón Kübelé kéregető papjainak.

LÜMA (többes szám: *lümata*): 'piszok, szenny'. Elsősorban a bőrbetegségeket, de például a dögvészt is valamiféle szennyezettségnek gondolták a görögök, amelyet vízzel meg lehet tisztítani, le lehet mosni a szó szoros és rituális értelmében.

MÁGIA: Frazer (*Aranyág. Századvég*, Budapest, 1993, 23; 30) klasszikus felosztásában a szimpátián (a dolgok kölcsönös összefüggésén és egymásra hatásán) alapuló mágia két formája a homeopatikus (hasonlóságon alapuló) és az átviteli (a dolgok közötti kapcsolaton alapuló) mágia. Hasonlóságon alapuló mágia például az, amikor az állat elejtését szimbolikusan eltáncolják, eljártssák a vadászat sikere érdekében, vagy az ellenség képmását elpusztítják abban a reményben, hogy ez a valóságban is be fog következni. Az orvoslásban számos fajtája ismert, Frazer több esetet leír: a dajak orvos, ha beteghez hívják, lefekszik, és halottnak tette magát. Úgy is bánnak vele, mint a halottal, majd egy másik orvos a halottként gyékénybe göngyölt orvost kiszabadítja, életre kelti, és ezzel úgy vélik, hogy amint ez az orvos meggyógyult, úgy a betegnek is meg kell gyógyulnia. A daganat homeopatikus mágián alapuló gyógyítását bordeaux-i Marcellus írja le: egy verbénagyökert ketté kell vágni, az egyik felét a beteg nyakába akasztani, a másikat a tűz fölé tartani. Ahogy a verbénagyökér a tűz fölött elszárad, úgy szárad le a daganat is. Hálátlan beteg esetében elég a verbénát vízbe dobni, és ahogy az magába szívja a vizet, visszatér a daganat is (i. m. 27). Az átviteli mágia példája a haj és a körmök mágiája, amely az egész világon elterjedt. Azon alapul, hogy kölcsönhatást tételeztek fel az em-

ber és a róla leválasztott bármelyik testrészt vagy ruha között. Ilyen viszony áll fenn a köldökzsinór és a placenta, valamint az illető jó és rossz sorsa között egész életén keresztül. Ezért számos népnél megőrzik ezeket, ha jól bánnak velük, az illető szerencsés lesz, ha nem vagy elvesznek, szenvedni fog (i. m. 43). Frazer a gyakorlati mágiát is két részre osztotta, a pozitív mágiát a varázslás, a negatív pedig a tabutilalmak (i. m. 30).

MÁGIKUS: mágikus az, aminek valami természetfeletti hatalma van, képes akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban befolyásolni bármely emberi cselekedetet, sorsot, betegséget stb. Mágikus erővel bírhatnak élettelen dolgok, az ókorban minden kőnek valamilyen mágikus erőt tulajdonítottak. Például a kígyók a görögök szerint porrá őrölve és a sebre téve meggyógyítja a kígyómarást (Frazer i. m. 40). Az Orpheusz-nak tulajdonított *Liuthika* külön foglalkozik a különféle kövek gyógyító vagy egyéb mágikus hatásaival. Mágikus erővel bírhatnak emberek, így a mágusok, a varázslók, a törzsfőnökök, a királyok (lásd a francia királyok leprát gyógyító tevékenységét), egyes cselekvések és természetesen a legnagyobb mágikus hatalom a kimondott szó, varázsigé vagy imádság. A szó teremtő vagy pusztító erejében nagyon régtől fogva hittek az emberek, gondoljunk a babilóni teremtéseposzra, vagy a Bibliára, ahol a dolgok nevükkel együtt nyerik el létüket. Ezen alapul a névmágia számos formája, például a halott nevének kimondási tilalma egyes népeknél, nehogy meg lehessen őket idézni az Alvilágból, vagy a betegséget okozó démon felismerése és néven nevezése, amellyel az orvos-pap távozásra tudja bírni a démont a beteg testéből.

MÁGUS (magosz): perzsa eredetű szó, Hérodotosz szerint a mágusok külön törzset alkottak, a királyok áldozatbemutatósával, jóslással, álomfejtéssel, halotti kultusszal foglalkoztak (Hérod. I. 101, 107, 120, 128, 132, 140, III. 61, 63–69, 71, 73–80, 88, 118, 126, 140, 150, 153, IV. 132, VII. 19, 37, 43, 113, 191). Xenophón szerint az istenek tiszteletének szakértői (Kürosz nevelkedése VIII. 3, 11: a mágusok jelölték ki az istenek áldozati állatait, úgy gondolták, hogy az istenek tiszteletét illetően jóval nagyobb szükség van szakértőkre, mint bármi másban). Cicero azt írja, hogy nem lehet senki a perzsák királya, mielőtt el nem sajátította a mágusok szertartásait és tudományát (Cicero: *A jóslásról* I. 41, 91). A görög nyelvben a Kr. e. VI. század végén jelenik meg, és az V. században terjed el. Ám maguk a perzsák sem és a görögök közül sem mindenki tartotta bölcsnek a mágusokat, Hérakleitosz 14. töredékében az „éjszaka hordái” között említi őket vagy a bakkhánsokat stb. Platón hasonlóan elítéli (*Állam* 364b), sőt a *Törvényekben* éppen istentelenséggel vádolja a mágusokat, akárcsak *A szent betegségről* írja.

MEDICINA: orvostudomány, a *medeor* ('gyógyít, orvosol, segít, helyreállít'), a *medico* ('befecskenéz, meglocsol, varázslattal okoz') igékkel áll etimológiailag kapcsolatban. Sok más szó kapcsolatos velük, így a *medicus*, a *medica* ('gyógyító, orvos', ill. 'orvosnő'), a *medicamentum* ('orvosság, gyógyszer, mérég', ahogy a görög *pharmakon szónak is megvan ez a*

kettős jelentése), a *medicatio* (‘gyógyítás’), a *medicatus* (‘gyógyításra alkalmas’, ill. ‘varázsszer’), a *medicinalis* (‘orvosi’) stb.

MENTALIS: a latin *mens* szó ‘elme, ész’ jelentésű, minden olyan jelenséget, amely az elmével függ össze, *mentálisnak* nevezünk.

MAIZMA: ‘beszennyezettség, gaztett, szörnyűség’ a jelentése. Mindig valamilyen rituális értelemben használt beszennyezettségről van szó, hiszen a gaztett rituális értelemben is beszennyezi az elkövetőt, akit rituálisan meg is lehet tisztítani. Az orvosi iratok közül először A *levegőről* című írás említi a levegő miaszmáit, persze itt is rituális értelemben fordul elő. Először Galénosz használja orvosi értelemben.

MISZTÉRIUM (müsztérium): ‘titok, titkos dolog’ vagy ‘titkos vallási szertartások’ jelentése van.

MISZTÉRIUMVALLÁSOK: a misztériumvallások mindegyikének vannak a vallás titkaiba beavató szertartásai. A misztériumvallások az ókori Keleten (Egyiptom, Mezopotámia) és a görög–római világban egyaránt a meghaló és feltámadó, a vegetáció körforgását megtestesítő istenekkel fonódtak össze. Mivel szigorúan titkosak voltak, ezért a valódi szertartásokról igen keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy a beavatás előtt rituális tisztító szertartások sorát kellett a beavatandónak elvégeznie, majd a beavatást végző pap (müsztész) megmutatta a misztériumokat tartalmazó kosár vagy láda tartalmát, és az imádságok, áldozatbemutatók után megtörtént a beavatás, amely feltehetően valamilyen alvilágjárással, halállal és újjászületéssel állt kapcsolatban. Mezopotámiában ilyen volt Attisz, Egyiptomban Ozirisz és Izisz misztériumaiba, a görögöknel az eleusiszi misztériumokba való beavatás.

MITIKUS: a *müthosz* görög szó eredeti jelentése ‘szó, beszéd, elbeszélés, mese, mitikus elbeszélés, állatmese’ stb. Ma a különböző népek isteneiről szóló elbeszéléseket, csodás történeteket, a teremtéstörténeteket, a mítoszokkal összefüggő meséket nevezük mitikus történeteknek, amelyek a mitikus időkben játszódtak. Minden népnél megtalálhatók ezek a mitikus időkben játszó történetek, amelyek sokszor a közösség közös eredetét, a közös ősekről, a föld, az emberek, az állatok és a növények teremtéséről, a mesterségek feltalálásáról szóló történeteket beszélik el.

NOSZOLÓGIA: a görög *noszosz* ‘betegség’ szóból ered, a *logia* jelentése: ‘tudományok, valaminek a tudománya’. A noszológia a betegségek kialakulásának okaival foglalkozó tudomány. Ilyen elmélet volt krotóni Alkmaion noszológiai elmélete, valamint a hippokratészi négy nedvről szóló tanítás.

ÓMEN: azoknak a jeleknek egy formája, amelyeket az istenek küldhettek a jóslatkérőknek. Eredetileg a hallható jeleket nevezték ómeneknek. A prodigiumok voltak a látható előjelek, a portentum vagy az ostentum a szervesen világban előforduló rendkívüli jelenségek, a monstrem és a prodigium

pedig az emberi és az állatvilágban előfordulók. Ómengyűtemények elsősorban Mezopotámiából ismeretesek, ezek mindenféle előjelet tartalmaztak, valamint az értelmezési módjukat. Ezek az ómengyűtemények a gyógyító- és jóspapok oktatását, tevékenységét segítették.

PAIAN: ‘gyógyító’ a jelentése, Homérosznál önálló alak, az istenek orvosa (Iliasz V. 401 és 899: „Paian hintett rá jó írt, fájdaloműzőt, és meggyógyította”), elsősorban a gyógyfüvek ismeretét tulajdonították neki. Később is előfordul még önálló alakként, de már korán Apollónnal kezdték azonosítani, majd Apollón melléknevévé válik. *Paianok*nak nevezték azokat a himnuszokat is, amelyeket Apollón tisztelőire énekeltek. Apollónon kívül *Paian* melléknevével rendelkezett Aszklépiosz, Dionüszosz és Thanatosz (a halál istene) is.

PHARMAKON: gyógyszert és mérget egyaránt jelent a görög nyelvben, egyébként ezt a jelentését az újjörög nyelvben a mai napig megőrizte. Már Homérosznál megtaláljuk a szónak ezt a kettős jelentését.

PRÓFÉTA (prophétész): a jóspapok egy csoportját nevezték *prophétésznek*. Delphoiban a prophétészek szedték hexameterekbe a Püthia, Apollón jóspapnője által ekstázisban mondott, sokszor összefüggéstelen jóslatokat.

PURGÁLÁS: ‘megtisztítás’, a latin *purgo* ‘megtisztítok’ igével áll etimológiai kapcsolatban. Ahogy a kathartészeknél láttuk, a rituális és a szó szerinti megtisztításnak nagy szerepe volt a betegek gyógyításában is. Később csak a végében keresztül történő megtisztításnak, a beöntésnek vált a terminusává.

PÜTHAGOREUSOK: számoszi Püthagorasz (Kr. e. VI. század) követőit nevezzük *püthagoreusoknak*. Püthagorasz a dél-itáliai Krótonban alapította meg iskoláját, először ő nevezte magát *philosophosznak* (‘a bölcsesség kedvelője’), a dolgok lényegének a számokat tartotta, az ő iskolájában kezdtek el rendszeresen tudományokkal foglalkozni. Az ellentétekről szóló tanítása hatott krotóni Alkmaionra, aki noszológiai elméletével a hippokratészi nedvelmélet előfutára volt. Lélekvándorlásról szóló tanítása Platonra filozófijára volt nagy hatással.

RITUÁLIS: minden olyan szertartás, amely a megállapított szertartási rend szerint zajlik le, legyen szó bármilyen áldozatról.

RÍTUS: az áldozás megállapított szertartási módja.

SÁMÁN: ‘varázsló, orvosságos ember, lélekvezető, pap, költő, varázsló’. A sámánok egyedülálló személyek a közösségben a fenti képességeik révén, és szinte mindenütt gyógyító funkciót is betöltenek. A sámánok beavatások, önkívületi állapotok, betegségek, álmok révén érik el a sámáni állapotot. A sámánt megszállják a különböző szellemek, démonok, de ő képes ezeket uralma alatt tartani. A sámánok az önkívületi állapotok elérésére különböző technikákat alkalmaznak. A sámánöltözékeken általában kozmikus szimbólumok lát-

hatók, elengedhetetlen tartozéka a sámánnak a sámándob, valamint számos egyéb mágikus eszköz. A sámándob az égi vagy alvilági utazás kelléke, a sámán lovának is nevezik. A sámánok jelentős szerepet tölthettek be a közösség lelki építésében a védelmében. Képesek legyőzni a démonokat, a fekete mágusokat, gyógyítják a betegségeket, általában „a sámán az életet, az egészséget, a termékenységet, a fény világát védelmezi a halállal, a betegségekkel, a terméketlenséggel, a balszerencsével és a sötétség világával szemben” (Eliade, Mircea: *A sámánizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 461).

SÁMÁNIZMUS: szibériai és közép-ázsiai vallási jelenség. A szó orosz közvetítéssel a tunguz *saman* szóból ered. A sámánizmus eksztázisteknika (Eliade i. m. 20). A sámánizmusnak számos mágikus sajátossága van, például a tűz uralása, a mágikus repülés, a sámánok kapcsolata a szellemvilággal, a halottakkal és a démonokkal, az alvilágjárás, az égbeszállás stb. A sámánizmus többnyire más mágiákkal és vallási formákkal együtt létezik, bizonyos sámánisztikus jegyek megtalálhatók a görög vallásban is.

TÁLTOS: a magyar sámán neve, a táltos paripa a gyorsaságot juttatja eszünkbe, ahogy a táltos is felpattan egy nádszára, és mindenkinél előbb ér célba. A sámánok, orvososágos emberek képesek fölrepülni és a fák ágain meglepedni, mint a madarak. A magyar táltos is képes volt fölroppenni a fára és egy olyan ágon meglepedni, amely még egy madarat sem bírt volna el (Róheim Géza: *Magyar sámánizmus*. 142).

TEKHNÉ: tudást, mesterségbeli jártasságot, egyfajta bölcseséget jelent. A rómaiak tekhnének tekintették például a jóslást. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* a tudomány egy fajtájának tartja. Ebből a szóból erednek latin közvetítéssel a *technika*, *technikum*, *technikus* szavaink.

TELETÉ: a *teleté* ('tökéletesítés') jelentette a beavatást a misztériumokba, magukat a beavatási szertartásokat és a beavatást végző pap tisztségét is.

TOMÉ: 'vágás', a *temno* ige azt jelenti, hogy 'vágok'. Innen ered az orvosi nyelvben az *anatómia*, *anatómus* elnevezés, az *anatómia* azt jelenti, hogy 'szétvágás, felosztás, boncolás'. A vágás, a tomé a legősibb gyógy módok közé tartozott.

TOPOSZ: eredetileg 'hely, helyzet, ország, kerület, vidék, táj, téma, anyag, fejezet, rész' stb. jelentésű. Ezért toposzokról sokféle értelemben beszélhetünk, például lehet irodalmi hely, földrajzi hely, valakinek a helyzete, egy irodalmi mű témája stb.

VARÁZSIGÉK (epodai): 'ráolvasás'. Homérosznál még pozitív jelentése van, Odüsszeusz nagybátyjai epaidé vagy epodé segítségével állítják el a vadkan ütötte seb vérzését Odüsszeusz combján. Platon a gyógy módoknál a következőket sorolja fel (*Állam* 426b): gyógyszerek (pharmaka), kiégetés, vágás, ráolvasás (epodé). Egy idő után azonban kizárólag a mágikus ráolvasást jelenti, amelynek segítségével nemcsak gyógyítani lehet, hanem a nyugtalan démonokat megszelídíteni, a beteg testből a betegséget okozó démont eltávolítani, a halottakat megidézni az Alvilágból, elvarázsolni egyik ember természetét a másik földjére stb.

VARÁZSLÓ: aki képes megidézni és hatalmában tartani az égi és az alvilági isteneket, lehozza a holdat az égről, képes a halottakat felhozni az alvilágból, betegségeket támasztani és meggyógyítani, szerelmi és különféle rontó varázslatokat vagy csodatételeket alkalmazni. A varázsló nevét a görögök korán összekapcsolták a mágusokkal, Platon előtt már Euripidész. A *magosz* kifejezésen kívül használják a görögök a *goész* szót (a *goosz* 'siratás' szóból ered); a goész funkciójában összekapcsolódik a halottsiratás, a rituális gyógyítás, a jóslás, az eksztázis. A *goéteia* ('boszorkányság') és a *mageia* ('varázslás') szót először Gorgiasz kapcsolta össze a *Helené dicsérete* című művében. Az agürtai (kolduló papok), a katarthészek (rituális megtisztítást végző papok) a mágusokkal együtt szerepelnek mind Platónnál, mind *A szent betegségről* című műben.

„Egy kincse van minden embernek: az anyanyelv.”

(Jókai Mór)